

ה"לידה מחדש" של חזבאללה: ניתוח המניפסט של 2009

בנדטה ברטי

מזכ"ל חזבאללה חסן נסראללה הפתיע רבים כאשר במסיבת עיתונאים בשידור חי שהתקיימה בבירות ב־30 בנובמבר 2009 בישר אישית על ה"מניפסט" החדש של הארגון, והקריא את תוכנו. חשיבות המסמך טמונה בעובדה שה"מניפסט" הוא המצע האידאולוגי השני בלבד שפרסם חזבאללה עד כה, ובכך שהוא יוצא לאור 24 שנים לאחר "המכתב הפתוח" המקורי, שבשני העשורים האחרונים שימש כמסמך המרכזי המציג את תפיסת העולם של הארגון. המסמך, שיש בו ארבעה חלקים – הקדמה, ושלושה פרקים: על מצב העולם ("הגמוניה והתעוררות"), על המדיניות הפנימית של הארגון ("לבנון") ועל השקפתו על הסכסוך הישראלי-ערבי ("פלסטיין והמשא ומתן על ההתנחלויות") – משקף את ההתפתחות הפוליטית והצבאית של הארגון מאז פורסם המכתב (האמנה) בשנת 1985, ומפרט את חזונו האסטרטגי לעתיד.

מיותר לציין, ה"מניפסט" – שנוסח בכינוס המדיני השביעי של הארגון¹ – הוליד קשת רחבה של תגובות הן בלבנון והן מחוצה לה: משקיפים רבים פירשו את המסמך כסימן בלתי ניתן לערעור לתהליך ה"התמתנות" של חזבאללה והיטמעותו הפוליטית המלאה במערכת הלבנונית, ואילו אחרים הפריכו טענה זו, וגרסו כי המצע האידאולוגי אינו כולל שינויים מהותיים, אידאולוגיים או אסטרטגיים. במאמר זה אבחן לעומק את ההקשר הפוליטי שהניע את חזבאללה לפרסם את הצהרת העקרונות החדשה שלו ואת תוכן ההצהרה עצמה, ואבדוק אם ה"מניפסט" אכן מסמן את "לידתו המחודשת" של הארגון.

הבנת התזמון: חזבאללה והזירה הלבנונית

פרסום המצע האידאולוגי החדש של חזבאללה נעשה על רקע מאמצי הארגון למצב את עצמו מחדש בלבנון בעקבות הבחירות האחרונות לנשיאות. אף

בנדטה ברטי היא חוקרת במסגרת תכנית ניובאוואר, המכון למחקרי ביטחון לאומי

שכוחות האופוזיציה בראשות חזבאללה הפסידו בבחירות לנשיאות שהתקיימו ביוני 2009 לקואליציית 14 במרס המכהנת, העניקו הבחירות בכל זאת לחזבאללה 13 מושבים בפרלמנט, ואישרו מחדש את החשיבות הפוליטית ואת התמיכה העממית של התנועה המזוינת השיעית-לבנונית. בעקבות הבחירות הצליחו כוחות האופוזיציה למנף כוח פוליטי זה בתביעה להשתתפות פוליטית גדולה יותר ולעכב את הקמתו של קבינט מדיני חדש למשך כמה חודשים בתביעה לקבל לפחות 11 מתוך שלושים המושבים הפנויים בקבינט, אשר במערכת הפוליטית הלבנונית מקנה זכות וטו בפועל.

בסופו של דבר הסכימה הממשלה הנבחרת להקמת "קבינט אחדות" המורכב מ-15 חברי קואליציית 14 במרס, עשרת חברי האופוזיציה בראשות חזבאללה וחמישה מועמדים עצמאיים שמונו בידי הנשיא מישל סולימאן.² כפועל יוצא מכך השיג חזבאללה שלושה מושבים בקבינט המתהווה: משרד החקלאות, משרד הרפורמות המנהליות ומשרד הנוער והספורט.³ הסכם זה משחק לטובת חזבאללה, שיכול כעת לסמוך על תמיכת המועמדים ה"עצמאיים" כדי למנוע מהממשלה הנבחרת יישום רפורמות אשר יפגעו באינטרסים האסטרטגיים של הארגון.

במילים אחרות, למרות התבוסה של חזבאללה בבחירות, מעמדו הנוכחי של הארגון בזירה הפוליטית הלבנונית עודנו חזק ויציב: הארגון ובעלי בריתו הפוליטיים כפו על הרוב הנבחר להסכים לשלוט תחת שרביט ה"אחדות הלאומית", וכך מינפו את כוחם הרבה מעבר למאפיין מפלגת אופוזיציה. במובן זה, סימן חשוב לסטטוס הפוליטי הנוכחי של חזבאללה לאחר הבחירות

הוא גם אימוצה, זה לא מכבר, בידי הקבינט החדש, של הצהרה משותפת התומכת ב"התנגדות" חזבאללה. ב-1 בדצמבר 2009 הודיע שר המידע של לבנון טארק מיטרי כי הקבינט אישר הצהרה המאשרת את "הזכות של לבנון, של אזרחיה, של צבאה ושל ההתנגדות לשחרר את כל השטחים של לבנון", ובהם גם חוות שבעא.⁴

הבנת התפקיד הפוליטי הנוכחי והסטטוס של חזבאללה היא צעד חשוב בהערכת האסטרטגיה וההשפעה האפשרית של ה"מניפסט" החדש של הארגון. למעשה, להבדיל ממה שצינו כמה פרשנים, לא פרסם חזבאללה את המצע האידאולוגי המחודש שלו בזמן

אף על פי שהפסיד בבחירות, תפקידו הפוליטי של חזבאללה בתוך לבנון מבוצר מאי-פעם, הן באמצעות תכנית ה"אחדות הלאומית" והן באמצעות הערובה של הממשלה, שלפיה לא תפעל לפירוק הארגון ממשקו.

של חולשה, כ"כלי הסתגלות". אף על פי שהפסיד בבחירות, תפקידו הפוליטי של הארגון בתוך לבנון מבוצר מאי-פעם, הן באמצעות תכנית ה"אחדות הלאומית" והן באמצעות הקבינט ובאמצעות הערובה של הממשלה, שלפיה לא תפעל (ואינה

יכולה לפעול) לפירוק הארגון מנשקו. במובן זה, הצהרת העקרונות נוסחה מעמדת כוח, והיא אכן משקפת מציאות זו.

מדיניות החוץ של חזבאללה: 1985 ו-2009

קיימת ללא ספק המשכיות ניכרת בתוכן, ובמידה פחותה יותר בשפה, בכל הקשור לאופן שחזבאללה תופס את העולם ואת אויביו ב-2009 בהשוואה לאופן שתפיסתו זו מנוסחת במכתב המקורי משנת 1985.

הצהרת העקרונות הראשונה, שרבים רואים בה את המסמך המכונן של חזבאללה, פורסמה ב-16 בפברואר 1985, בעקבות הקמתו של הארגון בראשית שנות השמונים. מסמך הארגון, שנוסח בעת מלחמת האזרחים בלבנון והתערבותה של ישראל במדינה, שיקף תפיסת עולם מאנישיאנית (Manichean), הנחלקת בין כוחות הרוע, דהיינו "המערב", ובין בעלי בריתו המקומיים ו"מפלגת האל". ליתר דיוק, מכתב 1985 דחה כל נוכחות זרה והתערבות בנעשה בלבנון ובאומה המוסלמית באופן כללי, וקרא הן לצורך לבטל את ההשפעה המשחיתה של המערב על העולם האסלאמי והן להילחם עד השמדתה הסופית של מדינת ישראל.⁵

ה"מניפסט" של 2009 מאמץ ומפתח מושגים אלה, תוך כדי הפגנת מידה רבה יותר של תחכום פוליטי. במכתב מ-1985 התייחס חזבאללה לארצות הברית ול"מערב" כאל כוח רע ומדכא של העולם המוסלמי; הצהרת העקרונות של 2009 מתארת את תפישת העולם במונחים של "הגמוניה" עולמית ומדגישה את ההשפעה השלילית של הגלובליזציה על הזהות המוסלמית והערבית.⁶ במילים אחרות, אף על פי שקיימת זהות מוחלטת בתכנים, המסמך מ-2009 משקף את ההבנה הגוברת של הארגון את הפוליטיקה הבינלאומית ואת ניסיונו להשתמש במונחים וברעיונות המקושרים לרוב עם "אנטי-גלובליזציה" ועם תנועות "שמאל", במאמץ לחצות גבולות לאומיים ואזוריים ולזהות את עצמו כתנועה בינלאומית.

בתמיכה במאמצים להיות "גלובלי", חזבאללה מקשר את עצמו בין היתר עם "המאמץ העצמאי והחופשי המתנגד להגמוניה במדינות אמריקה הלטינית", ומציין את התרומה המשותפת ל"בניית מערכת בינלאומית מאוזנת וצודקת יותר".⁷ הארגון מאמץ כיום עמדה מגוונת יותר כלפי אירופה, ובמקום להתקיפה ישירות, כמו שעשה ב-1985, הוא בוחר למתוח ביקורת על האירופים בשל "כניעתם למדיניות אמריקאית", ובתוך כך מזכיר את "אחריותם המיוחדת בכפוף למורשת הקולוניאלית שלהם" שהמיטה סבל על האזור, ומזכיר את "ההיסטוריה הארוכה של אירופה, של גילוי התנגדות לכובש".⁸

במצע של 2009 חזבאללה גם מכיר בגלוי בבעלות הברית האזוריות שלו – מרכיב פוליטי חשוב נוסף שנעדר ממכתב 1985, המעיד שהארגון רואה בעצמו חלק מ"ציר ההתנגדות האזורי". ראשית, הוא מצהיר: "סוריה הציגה עמדה נוקשה

וייחודית במאבק נגד האויב הישראלי, תמכה בתנועות ההתנגדות באזור, עמדה לצדנו בנסיבות הקשות ביותר", ומוסיף את "הצורך לדבוק ביחסים המכובדים בין לבנון לסוריה". חזבאללה שב ומאשר את בריתו הפוליטית והאידאולוגית עם איראן, תוך כדי דחיפת לבנון לזרועותיה של סוריה. מעבר להודאה זו באשר לתפקידה האזורי המרכזי של איראן ותרומתה להתנגדות המניפסט לא אומר דבר ביחס לתפקיד שזו מלאה בתמיכה בחזבאללה ובהתפתחותו הפוליטית והצבאית. היעדר התייחסות כלשהי לשיתוף הפעולה האסטרטגי בין איראן וחזבאללה נובע מהצורך של הארגון למצב עצמו כתנועה לאומית לבנונית ולהמעיט בחשיבותם של אלה המכנים את הארגון "בובה איראנית". המניפסט מאזן בין הצורך להודות בקשרים עם איראן לבין הצורך להציג את איראן כשחקן לבנוני עצמאי.

התמה המרכזית הנוספת שחזבאללה משמר בכל הנוגע לתוכן מאז 1985 היא תפיסתו בנוגע למדינת ישראל. ישראל הייתה האויבת המרכזית של הארגון ותכלית קיומו מיום הקמתו בראשית שנות השמונים של המאה העשרים, והיא מזוהה עם ניסיונות המערב להשתלט על העולם המוסלמי. על פי השקפת העולם של חזבאללה, המושתתת על תפישות שיעיות מסורתיות כמו מות קדושים ודיכוי, הארגון מגדיר את מאבקו נגד ישראל במונחים קיומיים-הגנתיים: "ישראל מייצגת איום נצחי ללבנון... תפקיד ההתנגדות הוא צורך לאומי כל עוד האיומים מצד ישראל ושאיפותיה של ישראל להחזיק באדמותינו ובמים שלנו ימשכו".¹⁰ בנושא זה, ברור כי אין שינוי משמעותי, בתוכן ובצורה גם יחד, וכי המשימה המרכזית של חזבאללה עד היום עודנה "התנגדות".

24 שנות ההתפתחות הארגונית וההשתלבות הפוליטית לא הובילו לשום שינוי בהתנגדות המוחלטת של חזבאללה לכל משא ומתן על הסכם בין ישראל לעולם הערבי. הארגון מתמיד ב"סירובו המוחלט לעצם העיקרון של הבחירה בין פשרה עם הישות הציונית המבוססת על הכרה בלגיטימיות ובקיום של ישות זו, לוותר על השטחים שזו גזלה מפלסטיין הערבית והאסלאמית".¹¹ כצפוי, ארגונים פלסטיניים הגיבו בחיוב להצהרות אלה, לרבות נציגי הג'האד האסלאמי, שהכריזו על תמיכתם בחזבאללה וקראו לעולם הערבי להתלכד מאחורי המסמך. ברוח זו הצהיר דובר חמא"ס פאוזי ברהום: "הדבר מראה שאנו יכולים לחזק את חזית ההתנגדות האסלאמית והערבית לעמידה בכל האתגרים [...] כן אנו יכולים לחזק את זכותו של העם הפלסטיני להתנגד לאויב הציוני".¹²

לסיכום, מדיניות החוץ של חזבאללה נכון לשנת 2009 לא השתנתה במהותה לעומת 1985, ועל המדיניות שצריכות להתמודד עם הארגון – לרבות ישראל – לתת את הדעת להמשכיות אסטרטגית זו. עם זאת, מקצת המונחים בהם משתמש הארגון מבטאים דחף פנימי גובר לזכות בהכרה ברמה הבינלאומית, החוצה את גבולות הזהות האזורית.

חזבאללה בלבנון: מדיניות פנים ב־1985 וב־2009

שלא כמדיניות החוץ של חזבאללה, המדגימה המשכיות ראויה לציון לאורך כל שלבי התפתחותה, תפיסת הארגון את תפקידו בתוך לבנון השתנתה מאוד מיום הקמתו ב־1985.

במכתב הפתוח ציין חזבאללה את משאלתו להקים מדינה אסלאמית בתוך לבנון, ודחה את האפשרות של השתתפות במה שלהשקפתו הייתה המערכת הפוליטית המושחתת הקיימת.¹³ על פי תפיסת העולם של הארגון, הקמת מדינה אסלאמית לבנונית זו, לפי הדגם של איראן, תהיה הצעד הראשון לקראת הקמת מדינה פאן־אסלאמית גדולה יותר, שתאחד את כל המוסלמים באזור בהנהגת אותה ממשלה.¹⁴ מעניין לציון כי ה"מניפסט" של 2009 משמיט את הקריאות להקמת מדינה אסלאמית, ומכיר בכך שהמערכת הפוליטית הלבנונית היא הסביבה המתאימה ביותר המאפשרת את תפקוד חזבאללה.

לאמתו של דבר, שינוי זה בעדיפויות הפנימיות לא הפתיע את מי שצפה בהתפתחות הפוליטית של חזבאללה בעשורים האחרונים. עוד ב־1992, כשהחליט הארגון בפעם הראשונה להצטרף למערכת הפוליטית ולהשתתף בבחירות לפרלמנט, הוא החל להמעיט בחשיבות היעד של הקמת מדינה אסלאמית, תיאר יעד זה כנחוץ לטווח ארוך יותר מאשר כיעד פוליטי מעשי, והכיר בכך שהמציאות הפוליטית בלבנון אינה מאפשרת את הקמתה של רפובליקה אסלאמית.¹⁵ אף על פי שמצע 1985 היה ספציפי מאוד בנוגע ליעד הפוליטי הסופי של הארגון בלבנון, לא היה המכתב מפורט בכל הקשור לתיאור האמצעים והטקטיקה של חזבאללה למימוש המודל שלו של מדינה אסלאמית. מלבד זה, המכתב מ־1985 מציין במפורש כי המנהיגים קוראים "ליישום השיטה האסלאמית על בסיס בחירה ישירה וחופשית של העם, ולא באמצעות כפייה בכוח כפי שנוהגים חלקם".¹⁶ טענה זו, לצד ההתייחסויות הרבות של חזבאללה לחשיבות העיקרון של אי־כפיית האסלאם (שעל פיו אין להעביר בכוח איש לאסלאם),¹⁷ כבר אפשרו לארגון דרגה גבוהה של גמישות אידאולוגית בהתאמת המניפסט המקורי שלו לעדיפויות האסטרטגיות המשתנות. במובן זה, ויתור פומבי על היעד של הקמת מדינה אסלאמית הוא בבחינת אישור של מגמה נמשכת והכרה במציאות הפוליטית בלבנון יותר מאשר שינוי אסטרטגי.

המצע האידאולוגי החדש מעניק בולטות לשורה של נושאים פוליטיים שפיתח חזבאללה בשני העשורים האחרונים, כמו חשיבות הביזור המנהלי או התנגדותו הגלויה הן לפדרליזם והן למערכת הכיתתית הקיימת.¹⁸ המסמך קובע למעשה: "הבעיה העיקרית במערכת הפוליטית הלבנונית המונעת את שינויה, פיתוחה ועדכונה המתמיד הוא הכיתתיות הפוליטית והעדתית".¹⁹ תוך כדי הצבת ביטול הפוליטיקה המבוססת על כיתתיות עדתית בראש סדרי העדיפויות שלו, חזבאללה

טוען כי עד השגת יעד זה: "דמוקרטיה המושתתת על הסכמה תישאר הבסיס היסודי לממשל בלבנון."²⁰ נקודה זו חשובה במיוחד, שכן אם קוראים בין השורות, אפשר למצוא ביטוי להבנה חדשה זו של חזבאללה את כוחו הפוליטי, ובעקבות זאת את הסטטוס שלו בלבנון. באמצעות הדגשת הצורך לדמוקרטיה המושתתת על הסכמה וממשלת איחוד לאומי, המסר הטמון במסמך הוא שחזבאללה רואה בעצמו שחקן פוליטי מרכזי, ושללא קשר לתוצאות הבחירות, הממשלה צריכה לתת את הדעת למציאות זו ולמשול מתוך הסכמה עם חזבאללה. זוהי בדיוק התוצאה שנוצרה בבחירות 2009, שלפיה קואליציית הרוב אינה יכולה למשול בפועל ללא ברית רחבה יותר עם כוחות האופוזיציה בראשות חזבאללה.²¹

התגובות של לבנון לטענות אלו היו מעורבות, מדברי שבח והלל לטון ה"רך" של חזבאללה ולהתייחסויות הרבות שלו לחשיבות ה"דמוקרטיה"²² ועד הכרה גלויה בהתעניינות הגוברת של חזבאללה בכוח פוליטי. במובן זה, הצהרה של כוחות 14 במרס מתחה ביקורת גלויה על תביעות הארגון, בטענה כי הוא "דוחה את החוקה עצמה תחת הכותרת של דמוקרטיה המושתתת על הסכמה במקום הדמוקרטיה הפרלמנטרית".²³

נקודה חשובה נוספת העולה מה"מניפסט" היא החזון הברור של חזבאללה בנוגע לתפקידו הצבאי בלבנון. בחזית זו הארגון ברור ונהיר בנוגע לכוונתו להמשיך לשמור על המבנה המזוין שלו ובנוגע לסירובו אפילו לדון בפירוק מנשקו. על פי המסמך: "האיומים הנמשכים מצד ישראל מחייבים את לבנון לנקוט אסטרטגיה הגנתית המשלבת בין התנגדות עממית המשתתפת בהגנת המדינה לצבא השומר על ביטחון המדינה ומבטיח את ביטחונה ואת יציבותה בתהליך משלים שהוכח כמוצלח בשלב הקודם".²⁴

הצהרה זו מעניינת מכמה סיבות. ראשית, היא מראה שמאז 1985 חל שינוי בתפיסת חזבאללה, מהתייחסות לצבא לבנון כאויב עד התייחסות אליו כאל כוח עזר דה־פקטו. במובן זה נראה כי הציפייה שלפיה יוכלו הכוחות המזוינים – או יהיו מעוניינים – להפוך את יחסי שיתוף הפעולה הללו ליחסי עימות לצורך פירוקה העתידי של הקבוצה המזוינת השיעית לבנונית אינה מציאותית, לכל היותר. שנית, פסקה זו ממעיטה בחשיבות המאמצים של מועצת הדיאלוג הלאומי, שהוקמה לצורך חקירת נושאים כמו מציאת פתרונות לאומיים לנשק של חזבאללה או כל פרויקט הקורא לשילובו של הארגון בצבא. בעניין זה, חזבאללה מאשר את נכונותו לשתף פעולה עם הצבא אך רק לצורך "ההתנגדות", ומדגיש את כוונתו להישאר ישות נפרדת ואוטונומית. גם בעניין זה מתחו כוחות קואליציית הרוב (מחנה 14 במרס) ביקורת על חזבאללה: "בסוגיית הגנת המולדת מפני הכיבוש והתקפות זרות, מסמך חזבאללה הפקיד משימה זו בידי ההתנגדות האסלאמית בלבנון והפך את המדינה, הצבא והעם אחראיים לגיבויה [...] באשר לצבא הלאומי, המשימה

היחידה של הצבא היא להגן על הקווים האחוריים של ההתנגדות תחת הכותרת של שמירה על יציבות פנימית [...] בסוגיה זו, המסמך של חזבאללה סותר את הסכם אל־טאייף, אשר מטיל על המדינה את משימת השחרור [...] ²⁵

חזבאללה 2009: נושאים ישנים, מגמות חדשות

בחינה מקרוב של תוכן המצע האידאולוגי והפוליטי של 2009 והשוואתו ל"מכתב הפתוח" מ־1985 מעלות כי המסמך אינו רק תוספת למסמך הישן המנוסח במונחים שונים. חזבאללה השתנה והתאים את עצמו לסביבה הפוליטית והביטחונית החדשה שלו – כמו שהודה המזכ"ל חסן נסראללה: "אין לנו שום בעיה או עכבה לתאר את מה שאירע – יהיה זה התפתחות או שינוי, אם תרצו. זה טבעי. אנשים מתפתחים. העולם כולו השתנה ב־24 השנים האחרונות." ²⁶ חזבאללה של 2009 הוא מפלגה מתוחכמת יותר מבחינה פוליטית, חזקה יותר, אינטגרטיבית יותר, והוא כוח צבאי גדול יותר לעומת 1985. בד בבד, יש המשכיות ארגונית בסיסית בתוכן ובעדיפויות האסטרטגיות וכן בהתייחסויות האידאולוגיות המרכזיות. במובן זה, הארגון שומר על זהותו האסלאמית החזקה לאורך כל הטקסט, וכנראה מגזים בטענה כי עבר "לידה מחדש אסטרטגית".

ראשית, במונחים של מדיניות חוץ, חזבאללה מדגים המשכיות מלאה הן בנוגע להשקפת העולם שלו והן בנוגע ליעדים האסטרטגיים שלו; עם זאת, הארגון למד איך להעביר רעיונות אלה בצורה מתוחכמת יותר מבחינה פוליטית. באמצעות ייחוס מאבקו לתנועות לא אסלאמיות אחרות (למשל באמצעות אזכור המשכיות ביעדים עם מדיניות אנטי־אמריקאיות של אמריקה הלטינית) ובאמצעות שימוש במונח "אנטי־גלובליזציה" הארגון מנסה לזכות בהכרה ותמיכה בינלאומיות גדולות

אף יותר. בד בבד, מטרות הארגון בנוגע לישראל נותרו על כנן, וכך גם התנגדותו המוחלטת לכל פתרון מוסכם לסכסוך הישראלי־ערבי. הקהילה הבינלאומית, לרבות ישראל, צריכה לצפות שהארגון ינסה למנוע כל התקדמות לכיוון זה, ויפעל כגורם מפריע ומעכב בכל הזדמנות.

שנית, הארגון הציג מידה מסוימת של שינוי במונחים של מדיניות הפנים שלו. חזבאללה הגיע להכרה שהמערכת הפוליטית הלבנונית היא הזירה המתאימה ביותר לפעילותו, וזנח את מטרותו להקים מדינה אסלאמית. עם זאת, הצהרה זו משקפת את העצמה ואת

חזבאללה מדגים המשכיות מלאה הן בנוגע להשקפת העולם שלו והן בנוגע ליעדים האסטרטגיים שלו; הארגון למד איך להעביר רעיונות אלה בצורה מתוחכמת יותר מבחינה פוליטית.

הסטטוס הפוליטי הגוברים של חזבאללה בלבנון, ואין לפרשה כסימן לחולשה או לנסיגה. הארגון מבוצר במערכת הפוליטית עד כדי כך שהוא תובע כעת עצמה רבה יותר בקבלת החלטות, למשל בעמידה על תביעתו להגעה ל"נוסחה של

דמוקרטיה המושתתת על הסכמה". לבסוף, הארגון מפגין חזות של "עסקים כרגיל" בכל הקשור לזרוע הצבאית שלו, ומפרט ב"מניפסט" את כוונותיו להישאר ארגון מזוין עצמאי ונפרד, לשמור על נשקו ועל "ההתנגדות". המסמך מדגים את כוחו המתעצם של הארגון, ומבטל אפשרות לשיחות פנימיות כלשהן על השתלבות צבאית, שלא לדבר על פירוק.

הערות

- 1 "Nasrallah Announces Today the "Rebirth" of Hezbollah," *As-Safir*, November 30, 2009 (Translation by MidEast Wire).
- 2 "Without National Consensus New Cabinet Will Achieve Nothing," Agence France Presse, November 11, 2009.
- 3 Lebanon's New Government," International Foundation for Electoral Systems, November 9, 2009.
http://www.ifes.org/publication/38e87b372599cdff387c76fd022fb123/Lebanons_new_government.pdf
- 4 Hezbollah Has Right To Keep Arms: Government," AlArabiya.net, December 1, 2009.
- 5 Hezbollah, Open Letter, February 16, 1985. Cited in *Jerusalem Quarterly* 48, Fall 1988, http://www.standwithus.com/pdfs/flyers/hezbollah_program.pdf
- 6 Lebanese Hezbollah Leader Outlines Party's Foreign, Domestic Policy," Al Manar, December 1, 2009 (provided by BBC Worldwide Monitoring)
- 7 The Political Document (Manifesto) of Hezbollah, November 30, 2009.
<http://sns.sy/sns/?path=news/read/7187>
- 8 שם.
- 9 שם.
- 10 שם.
- 11 שם.
- 12 Palestinian Factions Back Lebanese Hezbollah's Political Document," Al-Manar TV, December 1, 2009 (provided by BBC Worldwide Monitoring).
- 13 Augustus Richard Norton, *Hezbollah* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2007), pp. 37-40.
- 14 Amal Saad-Gorayeb, "Hizbu'llah. Politics and Religion," (London: Pluto Press, 2002), pp. 34-36.
- 15 Mona Harb and Reinoud Leenders, "Know Thy Enemy: Hizbullah "Terrorism" and the Politics of Perception," *Third World Quarterly*, Volume 6, No. 1 (2005), p. 179.
- 16 Hezbollah, Open Letter, February 16, 1985, p. 20.
- 17 Amal Saad-Gorayeb, *Hizbu'llah. Politics and Religion*, (London: Pluto Press, 2002), p. 49.
- 18 Franklin Lamb, "Hezbollah's New Manifesto: The 'Rebirth'," *The Palestine Chronicle*, December 2, 2009.
- 19 The Political Document (Manifesto) of Hezbollah 2009.
<http://sns.sy/sns/?path=news/read/7187>

- שם. 20
- Hassan Haidar, "Hezbollah's New System," Dar Al Hayat-International Edition, 21
December 3, 2009.
- Jean Aziz, "On Hezbollah's document," *Al-Akhbar*, December 1, 2009 (in Arabic) 22
<http://www.al-akhbar.com/ar/node/167443>
- 14 March Forces Criticize Hezbollah Political Document," Lebanese National" 23
News Agency, December 3, 2009.
- The Political Document (Manifesto) of Hezbollah 2009. 24
<http://sns.sy/sns/?path=news/read/7187>
- 14 March Forces Criticize Hezbollah Political Document," Lebanese National" 25
News Agency, December 3, 2009.
- Nasrallah Press Conference after Reading of Manifesto," MidEast Wire, November" 26
30, 2009.